

I. MARIJAMPOLĖ

MARIJAMPOLĖ

1940 metai. Pirmieji „vaduotojai“, pirmieji suimtieji. Tarp kitų kameroje atsidūrė būsimo partizano Balinio motina Butanavičienė. Įspūdžiai nekasdieniški.

Kartą viduržiemį koridoriuje šmėstelėjo jauna mama su keistai apautu gal pusantrų metų kūdikiu. Stebisi Butanavičienė, stebisi kitos kalinės. O viskas paprasta: suimama ir stribų skubinama moteris nerado vaiko apavo ir apmuturiavo jam kojas nuo ratelio prieverpstės nuplėštu pakulų kuodeliu.

MARIJAMPOLĖ

1941-ųjų vasario 16-oji, chemijos pamoka Marijampolės pirmojoje gimnazijoje, buvusioje Rygiškių Jono. Atėjęs į klasę mokytojas Miškinis kaip paprastai ėmėsi klasės žurnalo. Jam dar nebaigus formalumų, atsistojo vienas moksleivis ir pareiškė, kad šiandien – istorinė diena, ir jie, mokiniai, norėtų išgirsti ką nors apie Lietuvos nepriklausomybę.

– Nei šnipų, nei išdavikų mūsų klasėje nėra, – dar padrąsino mokytoją.

Miškinis pastūmė žurnalą į šalį ir pusę valandos pasakojo vaikams apie Vasario 16-ąją.

– Dar niekada nekalbėjau taip sklandžiai kaip tą dieną, – prisimins mokytojas vėliau.

MARIJAMPOLĖ

Pirmoji tremtis. Miesto burmistro Mauruko namelį saugumiečiai krėtė itin kruopščiai. Ir tuoj pat susidomėjo albumu su jaunų atlašių vyrų nuotraukomis; daugelis jų buvo uniformuoti. Liaudies priešai?

Kol Maurukienė su vaikais ropštėsi į vagoną, saugumiečiai net prigulę aiškinosi nuotraukų figūrantų socialinį statusą. Supratę, kad tai jokie ne kapitalistai, o viso labo garsūs lakūnai, pakilo nuo stalo ir perėję gatvę, – Maurukai gyveno tiesiai prieš geležinkelio stotį, – švystelėjo albumą moteriškai į vagoną: pasiimk, kad taip vertini!

Taigi Darius ir Girėnas taip pat pabuvojo Sibire.

MARIJAMPOLĖ

Patruliuodamas miesto gatvėmis rusų kareivis susimerkia su vietine gražuole ir, grįžęs į kareivines, sėdasi rašyti jai laiško: ateik. Kad pasimatymas įvyks, jis neabejoja – panelė iš tų, kurias masina kareivinės. Tik ar atpažins ją iš daugelio? Pažinties būta trumpos.

Valandėlę pieštukas pakimba ore.

„Ateik. Būsiu be medalių“, – pagaliau sukuria nepriekaištingą orientuotę karys.

MARIJAMPOLĖ

Vokiečių laikais Ašmonas sargavo kalėjime. Artėjant naujiems okupantams, ragino draugus:

– Vyrai, neišbėgiokim, reikės Lietuvą ginti.

Ar paklaūsė jaunuolio vyrai, nežinia, bet jis pats – gynė. Trejus metus. Kol, gelbėdamas draugus, žuvo Kazlų Rūdos miškuose.

ŪOSUPIS

Vydami ruduosius, raudonieji sujaukė ir paprūsės lietuvių gyvenimus, išvarė visus iš namų. Kai apsukusi ratą Liaukų šeima įsidrąsino grįžti, pirmiausia išvydo tuščią gandrąlįzdį.

– Vaikai, nelaimė! Šventų šeimos paukščių nėra, – paaima-
navo Liaukuvienė.

Moteris klydo: iššaudyti paukščiai tebuvo pusė bėdos. Tik-
roji nelaimė sugrįžėlius ištiks po poros dienų, kai kieme pasiro-
dys NKVD generolo Pavlo Vetrovo smogikai.

UOSUPIS

Per patį viduržiemį į Liaukų kiamą įsispraudė *palutarkė**.

Iš aštuoniolikos žmonių taryk namuose nakvojo tik dvi mo-
terys, joms ir pasitarnavo trėmėjų technika.

Sumetę į sunkvežimį negausią jų mantą, kareiviai įvarė į jį
dukra, o neįgalią motiną ištempė iš gryčios, pakėlė ir kniūbsčią
įbloškė į prisnigtą mašinos kėbulą.

Sugurgždėjo sniegas.

Emiliją Liaukuvienę Sibiro sniegynai pasitiko tuoj už gim-
tojo slenksčio.

MARIJAMPOLĖ

Suimtas Lazdynas atvežamas Marijampolėn į garsųjį Bagdo-
no namą ir varinėjamas per kabinetus. Antrame aukšte mato:
viena kertė kruvina ir sukapota kulkų, ant grindų krūvelė auto-
mato gilzių.

Kam krūptelėjimas, o kam – kelio pabaiga.

JEVÓNIO UPELIS

Ankstyvas pokaris. Ruduo. Rytas. Pernakvojusi pas bendra-
klasę Grybauskaitė kartu su ja skuba į „baltukę“ – Rygiškių Jono
gimnaziją. Ties miesto sodu draugėms į parankes dvėsuodama
įsikerta trečia mergina.

– Kas Jevonyje!.. Kas Jevonyje!..

– Kas? – eina žiūrėti.

* Polutorka (*rus.*) – pusantros tonos keliamosios galios sunkvežimis; čia ir toliau au-
toriaus pastabos.

Siaurame – višta peržengtų – upeliūkštyje prie Bagdono namo plūduriuoja du išrengti negyvėliai. Vienas jų – moteris: srovė kedena gražius ilgus plaukus.

MARIJAMPOLĖ

Iš sribelnyčios*, žmonių vadinamos Bagdono namu, išvedamas suimtasis – varys į kalėjimą. Kalinys žengia per slenkstį ir mato: kieme ant žemės tįso stambus vyras Lietuvos karininko uniforma. Šalia stovi rusas, myga gulintįjį auliniu ir stebisi:

– Bl..., koks riebus!

MARIJAMPOLĖ

Bagdono namo kieme buvo padrėbtas Ožkasviliuose žuvęs partizanas Papartis. Žmonės pranešė seseriai. Ši atskubėjo, atpažino sukruvintą kūną ir ilgam parimo svarstydamą, ko – na ko gi? – broliui dabar trūksta.

Pagaliau suprato: akių šviesos. Ir kairės rankos bevardžio su sidabrinu žiedu.

MARIJAMPOLĖ

Suimtą ryšininkę Svočiukę iš Prienų atvežė į Marijampolę ir uždarė Bagdono name po laiptais – rūsiai jau buvo perpildyti. Streso ištikta mergina nei valgo, nei geria, ir budintis sribas tyledamas neša maistą šalin.

Sribą pakeitęs kareivis draugiškesnis.

– *Kūšaj, dievočka, lučše nie budiet***, – ragina prislėgtą kalinę. – Valgyk...

* Sribų būstinė (paniekinamai). Sribai – okupantų talkininkai, padėję įtvirtinti okupacinį režimą. Pavadinimas kilęs iš rusiško žodžio *istrebitel* – naikintojas; žmonės už naikintojų odiozinę veiklą netruko paversti tą žodį lietuvišku „sribu“. „Sribui“ visuotinai paplitus, okupantai savo pagalbininkus pervadino liaudies gynėjais.

** Valgyk, mergaite, geriau nebus (*rus.*).

MARIJAMPOLĖ

Ankstyvas pokaris. Būsimasis partizanas Boksas įsidarbino kalėjime prižiūrėtoju. Darbas kaip darbas, tik sunku išverti naktį be miego.

Kartą, kai Boksas eilinio budėjimo metu barakatinavo atsišliejęs į sieną, prie jo prisėlino vyresnysis.

– *Spyš, Bubnys!** – užriko.

Vyrukas krūptelėjo, prispaudė rankas prie šonų.

– *Nie spyš!*** – atšovė. – *Slušinu, ką jie govorina.****

Pratinasi prie tarnybos. Pratinasi prie rusų kalbos.

MARIJAMPOLĖ

Kalėjimo prižiūrėtojai lietuviai sutarė užimti kalėjimą ir paleisti kalinius. Tarp suokalbininkų ir Bubnys.

Operacijos išvakarėse baigęs darbą, jis kurį laiką užtruko mieste. Grįžusį vyrą prie jo buto durų pasitiko šeiminkė.

– Vincai, pas tave buvo keturi enkavedistai.

Supratęs, ką tai reiškia, Vincas apsisuko ir – atgal pro duris.

Vienu partizanu daugiau.

MARIJAMPOLĖ

Kalėjimo darbuotojai sumanė paleisti kalinius. Vienas iš sąmokslininkų, prižiūrėtojas Šalkauskas, apsiėmė padirbti kamerų raktus, bet darbo dar nebaigęs buvo įskūstas ir pats uždarytas į kamerą.

Jankauskas, kitas prižiūrėtojas, nutaikęs momentą persimetė su suimtuoju žodžiu kitu.

– Ar muša?

– Muša, bet jūsų neišduosiu.

Daugiau progų pabendrauti jiems nepasitaikė. Šalkauskas

* Mieg, Bubny! (*Rus.*)

** Nemieg! (*Rus. netais.*)

*** Klausau, (...) kalba (*rus., liet. netais.*).

buvo išvežtas į Lukiškes, o Marijampolėje likę jo draugai – teisiami. Vykstant teismui, vyras sužinojo, kad Lukiškių kalinys pasikorė.

Niekas netikėjo, kad tai galima padaryti kameroje, sargybiniams nuo tavęs nenuleidžiant akių, bet žinių perdavė NKVD pareigūnas, o šitie nemeluoja. Ypač apie pasikorimus.

MARČIŪKINIS

Bražinskas „įsidarbino“ informatoriumi, bet apsileido: praėjo savaitė, kita, o jis tupi savo kaime ir nė šnipšt.

Trečią savaitę kaime pasirodė kresnas rusakalbis. Įvirto pas Bražinsko kaimyną ir pradėjo jį talžyti.

Matukaitienė, lankiusi mokyklą dar caro laikais, suprato nerišlų mušeikos burnojimą.

– Čia Matukaitis, ne Bražinskas! – puolė ginti vyrą.

Rusas nusikeikė ir palikęs sukruvintą ūkininką nuvirto pas Bražinską. Reik manyti, su juo „pabendravo“ taip pat įtaigiai: dar tą patį vakarą Bražinskas, kūprindamasis ir vis apsidairydamas, melioracijos grioviu nukinknojo į Marijampolę.

MARIJAMPOLĖ

Sulaukęs, kol tardomoji atgaus sąmonę, tardytojas iš spintos ištraukė trispalvę. Nuplėšęs apačią – raudona! – likusias spalvas švystelėjo suimtajai.

– Še, pasidaryk bintą!

MARIJAMPOLĖ

Ištardyta Kazynaitė vedama atgal į kamerą. Iš priekio atneša negyvėlį: kruvini neštuvai, per jų kraštą svyra bevalė ranka.

Atsidūrusi kameroje mergina pamato ant vinies kabantį tėvo švarką.

Tėvą jau matė.

MARIJAMPOLĖ

Suimtą Žvingilą stribai uždaro į kamerą, kurioje jau vargsta kitas toks pat nelaimėlis. Išpasakojęs vargus, – beje, labai panašius į Žvingilos negandas, – naujasis draugas išmoko šį Morzės abėcėlės.

Mokykis, bandite! Draugai operatyvininkai anapus sienos seniai laukia tavo informacijos.

MARIJAMPOLĖ

Kalėjimo tardytojas kūrybiškai užprotokolavo Mozūraičio parodymus ir pakišo popierių kaliniui pasirašyti. Šis perskaitė ir pasipiktinęs pažėrė saugumiečio rašliavą į šalį: nesirašysiu, aš taip nešnekėjau!

Kad taip – egzekucija. Po pusketvirtos spardymų valandos kalinys staiga suvokė neprisimenąs savo vaikų vardų. „O kas, jei ir toliau būsiu taip mušamas? – pamanė. – Užmiršiu tuos vardus visiems laikams?“

Ir pasirašė.

MARIJAMPOLĖ

Kalvarijietis Dereškevičius atliko pilietinę pareigą – pranešė teismo pirmininkui, kad suimtas Jankauskas kadaise dar platinė atsišaukimus. O nesusipratėlis pirmininkas pareiškė, kad byla jau baigta, ir į skundą nereagavo.

Skaudu!

MARIJAMPOLĖ

Stribas Rimavičius šautuvo buože taip sudaužė suimtą partizaną Jankauską, kad šio kailiniai nuėjo skutais. Pasak suimtojo sesers, ant jų pirštui neliko vietos. Galgi „liaudies gynėjas“ taip stengėsi todėl, kad mušė kaimyną? Partizanas – iš Varnupių, stribas – iš gretimo Liūliškio.

MARIJAMPOLĖ

Pokaris. Palukaitį paėmė į kariuomenę. Sužinoję, kur vaikas laikomas, artimieji jam nuvežė šiltesnių drabužių, tarp jų storą sesers megztą megztinį.

Karininkas jį tuoj pat atėmė.

– *Nie položeno!**

Karininkas džiaugiasi grobiu, naujokas šąla su „cha bė“**.

Visai kaip toj dainoj.

MARIJAMPOLĖ

Kalinyš Vaičiūnas sulaukė iš Maskvos OSO*** nuosprendžio – 10 metų lagerio, 5 metai be teisių – ir lengviau atsikvėpė. Pokaryje 10 metų buvo laikoma menka bausmė. Netgi gavusieji 25 metus grįžę į kamerą uždainuodavo: „Kam leidai, motule, kam leidai išeit mane vargo keliais.“

Nes dar buvo aukščiausia****.

MARIJAMPOLĖ

Šešiolikmetis Navickas įgrūdamas į kamerą pas trisdešimt septynis vyrus. Visi vienodai nusiteikę, visi nekenčia naujosios valdžios, todėl paaiškėjus tarp jų esant specialistui visi kaip vienas išsitatuiruoja ant krūtinės Gedimino stulpus.

„Banditai“***** iki dienų pabaigos.

PŪSKELNIAI

Pokaris, rinkimai. Pažiūrėti, kaip kaimiečiams sekasi rinkti liaudies balsus, į rinkimų apylinkę atriedėjo komisija iš miesto.

* Neleidžiama! (*Rus.*)

** Ch. b. – chlopčatobumažnyj (*rus.*) žodžio „medvilninis“ santrumpa. Taip žiniaraščiuose buvo įvardijami standartiniai kareivių rūbai.

*** Sovietinės teisėsaugos organas, žmonių vadinamas osobke, teisės politinius kalinius neakivaizdžiai.

**** Aukščiausia bausmė.

***** Banditais priešai vadino Lietuvos laisvės kovotojus ir jų globėjus.

Sklandydamas popierius vienas jos narys, saugumietis, paprašė vandens. Mokytoja Liūdžiūtė kilstelėjo nuo kėdės, pripylusi ištiesė ištroškėliui stiklinę.

Saugumietis atsigėrė.

– Ačiū! Kai būsit pas mus, aš jums taip pat atnešiu vandens, – pažadėjo.

Viltingas pažadas...

MARIJAMPOLĖ

Ankstyvą 1946-ųjų pavasarį dabartinės Kauno gatvės gale garnizonas išvertė į seną apkasą keliolika nušautųjų ir nutrinksėjo. Kitą dieną valdžia įsakė sklypo savininkui kūnus užkasti.

Dumčius išsitraukė iš tvartelio kastuvą ir padarė ką įsakytas. Apsišvalgęs šalia kapo susmeigė žemėn trylika gluosnio šakelių.

Bėgo nubėgo metai. Atėjus laikui kovotojus perlaidoti, tryliką rykštelių buvo suaugusios į vieną daugiakamienį medį.

Bendras kapas – bendras ženklas.

MARIJAMPOLĖ

1946-ųjų vasara. Mieste teisiami laisvės kovų dalyviai, tarp jų partizanų ryšininkė Audra. Sužinojusi apie bylą, iš Kalvarijos pasimatyti su teisiama išskuba ryšininkės sesuo. Pokaris, keliai tušti, o teismas gali baigtis bet kurią akimirką... Mergina visą kelią ne eina – bėga. Ir atbėga.

Nuo Kalvarijos iki Marijampolės aštuoniolika kilometrų.

MARIJAMPOLĖ

Guzevičius – kalėjime. Kiekvieną dieną kaliniai išvaromi į kiemą pasivaikščioti, suka ratus patvoriais, alpdami iš noro užsirūkyti ar bent ką užmesti ant danties. Ir kiekvieną dieną tame pačiame kieme mato Sniževičių, kuris arba rūko, arba kremta bandelę.

„Už ką, už ką, Dievuliau, ta malonė?“ – paklaustų poetas.

MARIJAMPOLĖ

Ar ne 1946 metais pažįstamas partizanas Apynys su būreliu draugų užsuko pas ryšininkę Laukinukę. Draugėje, kaip pašnibzdėjo partizanas, buvo ir Geležinio Vilko rinktinės vadas. Ryšininkė jau buvo mačiusi tą žmogų, bet kaip reikiant į jį įsižiūrėjo tik dabar.

Vos įėjęs Apynys užuodė kulentų miltų – taip jis vadino pikliuotus – kvapą. Šeimininkė, kuri tikrai buvo prikepusi blynų, daug nelaukdama pakvietė vyrus prie stalo.

Vėliau mokytoja ne kartą prisimins tos dienos svečius ir savo neįmantrias vaišes.

Vadas prie stalo nesėdo, sustingo tylus pasienyje. Šeimininkė pamėgino jį prašnekinti – nesėkmingai. Pamačiusi ant palangės kortas pasiūlė paburti – vėl ratuose girgžda smėlis. Tik iš kelinto karto priprašė be ūpo sėdintį partizaną nukelti kortą ir po nesudėtingų manipuliacijų – burti kortomis ją buvo pamokiusi motina – paskelbė:

- Gavote laišką su nemalonia žinia.
- Kas jums pasakė?
- Korta parodė.

Kiek padelsęs partizanas pasiteiravo, ką dar jam lemia korta. Tarkim, jis žus ar ne? Atsakymas buvo „nežus“, ir jo nuotaika pasitaisė.

Išėjo kartu su visais.

Likusi viena šeimininkė ėmėsi tvarkyti stalą, pamatė prie siuvamosios priremtą vado planšetę ir greitai ją paslėpė.

Po valandos kitos duris dar kartą paklebeno Apynys – grįžo užmirštos planšetės.

– Visai susukai vadui galvą, – juokėsi partizanas. – Užmiršti dokumentus!

Vanda gražino planšetę, atidavė nė nežvilgtelėjusi, kas viduje. O galėjo pasmalsauti! Vėliau ne kartą šitai prisimindama

beveik neabejojo, kad planšetėje buvo knygos apie partizanus rankraštis, kurį kitados – ji, ryšininkė, tai matė – partizanas Varkala-Daumantas aptarinėjo su kita laisvės kovų garsenybe Lukša-Skirmantu.

MARIJAMPOLĖ

Pas ryšininkę Liūdžiūtę leidžia laiką partizanai Daumantas ir Skirmantas. Miške abu jie ne paskutiniai, abu nesiskundžia iškalba, todėl kur buvus, kur nebuvus mokytoja vis prisėda prie jų stalo. Įdomu.

Aptarę padėtį šiapus ir anapus vandenyno, vyrai imasi gimtųjų palaukių. Mokytoja įsitraukia į pokalbį ir pradeda pasakoti apie neseniai miestą ir apylinkes sukrėtusį Blynų, dar kitaip Užgavėnių, balių.

– Šitą įvykį aš jau turiu aprašytą, – pertraukia ją Daumantas, – bet jeigu dar ką nors žinote, aprašykite ir perduokite man per vyrus. Renku medžiagą apie visus įdomesnius partizanų gyvenimo įvykius. Visa ką, ką surinksime, išspausdinsime užsienyje, tegul ir užsienio lietuviai sužino, kas čia dedasi.

Ryšininkė atsikalbinėja: ji nemokanti rašyti, tiktai klausyti.

Į pokalbį įsiterpia Skirmantas.

– Jeigu ji tau ką nors parašys, – atsisuka į Daumantą, – jai reikia slapyvardžio. Gal Astra?

Ryšininkė, kuri ką tik teigė nevaldanti plunksnos, slapyvardžio paieškomis susidomi. Astra netinka, pareiškia ji, tai vokiška gėlė. Be to, prieš karą Marijampolėje buvo kažin kokio vokiečio kavinė, irgi „Astra“ vadinama, todėl toks slapyvardis jos nevilioja.

Daumantas pasiūlo Žvaigždutę, bet Žvaigždutė jų rinktinėje jau yra, tai – Izabelė Karaliūtė.

– Kam kartotis, – baigia diskusiją kandidatė į rašytojas. – Apynys mane praminė Laukinuke, taip ir vadinkit.

Kad ir turėdama patrauklų slapyvardį, mokytoja Liūdžiūtė

būsimai knygai apie partizanus nieko neparašė, vis neprisiruošė, todėl didžiumą „Partizanų“ teksto knygon suguldė pats Geležinio Vilko rinktinės vadas Algirdas Kazimieras Varkala-Daumantas.

MARIJAMPOLĖ

Rygiškiuose sužeistas ir suimtas partizanas nuo Barzdų Saulius buvo įkalintas Marijampolės kalėjime. Sesuo nunešė kaliniui maisto, paskui tabako. Ir – ryšys nutrūko, nei siuntinių, nei laiškų.

Gerokai vėliau tame pačiame kalėjime atsidūrė Žalgirio rinktinės kovotojas Triupas, kuris Sauliaus seseriai pranešė kameroje ant sienos matęs užrašą „Nuteistas mirties bausme. Celestinas-Saulius“.

Tiesa, tais metais mirties bausmė Lietuvoje jau buvo panaikinta, bet jei reikia – tai reikia.

MARIJAMPOLĖ

Partizanės Pušelės sesuo prisimena:

– Nelė, eidama pas drauges ar bendradarbes, visada vesdavosi ir mane. Kartais nueidavom ir pas Greisą, per kurį už talonus gaudavom muilo, popirosų, medžiagų... Tas visuomet pavaišindavo.

Vieną sekmadienį po mišių, joms traukiant į svečius pas Greisą, Nelė perspėjo:

„Kai jis pasuks į virtuvę atnešti vaišių, tu lik kambary, o aš eisiu jam padėti. Išgirdusi šūvį neišsigąsk ir neišbėk, išeisim tyliai.“

Žado netekau – taip bijojau.

Nelaimė ar laimė, Greiso neradome namuose. Dar laukėm, bet jis neparėjo.